Quan Erasme va fugir d’Espanya

Autor: Jordi Bilbeny
Data de publicació: 08-05-2018

Per què el canonge barceloní Vicenç Navarra va escriure a l’octubre del 1528 que Erasme «s’escapà d’Espanya»? Volia dir amb això que hi va viure? Que hi va viure i en va haver de fugir? En Jordi Bilbeny ho mira de dilucidar en aquest article.

El 25 d’octubre del 1528 En Vicenç Navarra, canonge barceloní i bibliotecari de l’arquebisbe de Tarragona Pere de Cardona, escrivia una carta tan llarga com transcendent a l’Alfons Valdès. Ho feia des de Barcelona i a la lletra li relatava una visita que diversos amics i membres de la Cancelleria imperial havien fet a la biblioteca de Sant Jeroni de la Murtra. Aquí, exposa que l’escrivà reial Rafael Joan «demanà el Nou Testament traduït per Erasme»[1]. Al moment, «el prior, talment picat per una serp, digué: “És que havíem de tenir, en aquest celler tan sant de Cedar, llibres d’heretges? No tenim aquesta infàmia; ben al contrari. O és que no sabeu, digué, que aquest heresiarca, condemnat pel Sant Concili de Burgos, fugí cercant la salvació?”»[2]. En Bataillon interpreta, sense veure-hi absolutament re d’estrany, que «ha hagut de cercar la salvació en la fuga»[3]; però el seu traductor al castellà, que sembla tenir un sentit de context geogràfic més afinat que ell, escriu «s’escapà»[4], que, si fa no fa, és el mateix, però, per mi, aquesta expressió té el matís lèxic precís de «fugir d’un lloc». Del lloc on era, és clar.

Atès que la frase és sucosa i enclou per ella mateixa el passat amagat d’Erasme, he cercat el text llatí de la lletra d’En Navarra i veig que hi diu que Erasme «euasit fuga sibi salutem quaritans»[5], que efectivament, com em confirma l’amic i llatinista Francesc Magrinyà, podem traduir per «s’escapà cercant la salvació en la fuga»[6]. La seva salvació, per descomptat. Quan al 1875 En Fermín Caballero va exhumar i donar a conèixer la lletra d’En Navarra a En Valdés, ja va traduir que Erasme, després de ser «condemnat a Burgos pel Sant Concili», tot seguit «se escapó huyendo por salvarse la vida»[7]. I, en aquesta mateixa línia, el Pare Batllori, que aporta una traducció diferent de la d’En Caballero, segurament perquè és ell mateix qui tradueix la missiva, interpreta que Erasme, havent estat «condemnat a Burgos per una santa reunió, se salvà fugint-ne»[8]. O sigui, que hagué de fugir d’Espanya per salvar la vida.

Baldament el text no ho expliciti, el fet que Erasme hagués de fugir o d'escapar-se, condemnat per un Concili espanyol, i siguin precisament catalans els qui ho comenten de Catalunya estant, ens indica que el filòsof va haver de marxar d'algun regne d'Espanya, cosa que no hauria passat mai si no s'hi hagués trobat. O si no hi hagués viscut. Per això mateix, En Magrinyà, que analitza la frase llatina amb tota minuciositat, desglossant mot a mot i cercant-ne el seu significat més adient, em comenta que el verb euado, vol dir «"escapar", d'un lloc, contrada, regió, país». I, després d'analitzar-ho tot a fons, conclou: «En resum: Erasme s'escapa apressadament i fuig de Catalunya/Espanya, però no està del tot segur que aconsegueixi ni així salvar la vida»[9]. Amb la qual cosa tornem a tenir present un passat hispànic d'Erasme totalment desconegut.

Com que no s'ha pogut documentar mai cap Concili de Burgos en vida d'Erasme, ni els seus efectes repressors ni sobre la seva persona ni sobre la seva obra, l'Eulàlia Duran i En Josep Solervicens són del parer que som davant d'una Junta «inexistent de Burgos» que es confon amb la «reunió de Valladolid»[10] del 1527, congregada per tal d'examinar les obres d'Erasme. En aquest sentit, En José Luis Gonzalo també creu que el text, erròniament, diu «Burgos (per Valladolid)»[11]. I del mateix parer és En Batllori, per qui «el prior confonia la consulta de Valladolid, que havia tractat de les doctrines d'Erasme, sense condemnar-lo, amb una, inexistent, de Burgos»[12]. Per torna, En Gonzalo insisteix que, durant el debat que els funcionaris catalans de la cancelleria imperial van tenir amb el prior de la Murtra, aquells van defensar que Erasme no havia estat condemnat, «ni que havia fugit d'Espanya abans que els inquisidors el cremessin per luterà, com el frare jerònim creia»[13]. És a dir, que tenim un nou testimoni d'un altre erudit que defensa la idea que hi va haver un debat entre defensors i detractors d'Erasme, en el decurs del qual es va tractar el tema de la seva fugida d'Espanya. Per tant, ens ho mirem per on ens ho vulguem mirar, sempre anem a parar a un concepte recurrent: que Erasme va fugir d'Espanya, perseguit o no pels inquisidors, i fos per culpa d'un concili celebrat a Burgos, a Valladolid o a qualsevol altra ciutat hispana.

Quan En Pep Mayolas s'encara a l'escrit, que per ell té una importància capital per relacionar Erasme i l'erasmisme amb la Cort Catalana i Sant Jeroni de la Murtra, escriu: «D'aquest episodi a la desapareguda biblioteca de la Murtra s'infereixen uns quants temes interessants. El més destacat de tots, però, malgrat provingui d'una observació errònia del prior del monestir badaloní, és el fet que Erasme hagué de marxar de la península ibèrica per salvar-se. Al marge de si fou veritat o no que fos condemnat, ell o la seva doctrina, l'observació cabdal emana del fet que "se salvà fugint-ne". Si repassem la traducció que del mateix fragment ens traslladen en Prats i en Nadal [al 2n volum de la seva Història de la Llengua Catalana], encara es veu més clar: "El prior, talment picat per una serp, digué: —És que havíem de tenir, en aquest celler tan sant de Cèdar, llibres d'heretges? No tenim aquesta infàmia; ben al contrari, o és que no sabeu, digué, que aquest heresiarca, condemnat pel Sant Concili de Burgos, fugí cercant la salvació?". En ambdós casos veiem que el prior dóna per fet que Erasme era a la Península Ibèrica i els seus interlocutors no li discuteixen pas. Allò que es posa en qüestió a la conversa no és si va arribar a marxar o no, sinó si la consulta tingué lloc a Burgos o a Valladolid, i si l'arribaren a condemnar»[14]. Per la qual cosa, conclou resolut: «L'episodi de la Murtra, doncs, constitueix un indici significatiu, gairebé un testimoni concloent, conforme aquell qui es feia dir Erasme visqué, si més no un temps, en terres catalanes. I fou un personatge tan rellevant a casa nostra que els seus seguidors més incondicionals es trobaven entre els funcionaris reials de l'emperador a Catalunya»[15].

Ara bé: bo i les repetides referències a la sobredita i sobrecomentada fugida d'Erasme d'Espanya, em cal puntualitzar que no té cap ni peus que fugís després d'aquesta assemblea val·lisoletana, car, precisament, «el concili, convocat per Alfonso de Valdés, va decidir, amb una majoria d'onze vots, que les obres d'Erasme no eren herètiques»[16]. Per aquest motiu En Joseph Pérez creu que, un cop conclòs el concili, «Erasme, nogensmenys, seguí gaudint de la protecció oficial», atès que «Carles V prometia defensar-lo contra els seus detractors»[17]. Segons En José Luis Abellán, «l'estreta vinculació entre Carles V i Erasme no es limitava al deute ideològic amb la seva política, sinó que arribà a una estreta relació personal en què l'emperador se sentia devot de la seva inspiració»[18]. Per això mateix, aquest autor creu que, durant la Junta de Teòlegs del 1527, «Carles V en cap moment dissimulà la seva simpatia i protecció vers l'acusat»[19]. I encara: un cop conclòs el debat, l'Emperador, el 14 de desembre, escrivia a Erasme, per mitjà del seu secretari Valdés, que «del que consentim cercar en els teus llibres, no hi ha cap perill» i que no ha de desconfiar d'ell. I acte seguit reblava: «Volem, doncs, que tinguis bon cor i et persuadeixis que mai no deixarem de tenir una cura completa per la teva fama i honra»[20]. La protecció no va ser tan sols verbal. El pensament erasmista i la figura mateixa d'Erasme va quedar, després del concili, tan protegida, que només de l'Enquiridió, l'any següent del 1528, «hi hagué noves edicions a València i Saragossa, acrescuda aquesta última amb dos Col·loquis»[21]. Amb la qual cosa queda sobradament palesa la protecció de Carles I vers Erasme i les seves obres després d'aquella Junta, fet que desmenteix que se'n pogués haver derivat cap mena de persecució. Car, si podem estar segurs de quelcom, tal com ho podem resseguir pels mateixos escrits del monarca i de la subsegüent edició massiva de l'Enquiridió, és de la protecció, revitalització i popularització de la seva obra a Espanya i, molt especialment, a la Nació Catalana.

I encara vull presentar un argument més demolidor contra la idea que Erasme va tocar el dos d'Espanya al 1527, després de ser condemnat –com es diu infonamentadament– per la «Junta de Valladolid», puix és un fet irrebatible que

en aquesta data ja feia una bona pila d'anys que voltava per Europa, residint en diverses ciutats, i que, per tant, va haver de fugir molt abans. La qual cosa, atenint-nos a més al fet que la carta on se'ns exposa tot això es conserva a l'Arxiu General de Simancas[22] i es tracti, com passa tan i tan sovint, molt possiblement d'una còpia, vol dir que «Burgos» substitueix el nom d'una altra ciutat hispana, potser també catalana.

Si tal com he conduït les dades i els raonaments fins aquí, poguéssim intuir que Erasme marxés de qualsevol dels estats de Catalunya, això ara es podria corroborar amb uns mots que En Vives escriu al seu Virginis dei Parentis Ovatio, datat a París al 1514 i publicat per En Jean Lambert, dins un mateix opuscle amb el Christi Iesu Triumphus, segons ens innova el Pare Llorenç Riber[23]. Doncs, bé: en un moment de l'obra, en què En Vives pren la paraula i fa una al·locució en primera persona, exposa que «el nostre Príncep Carles ja té el seu Adrià. Tant de bo el seu germà Ferran tingués la sort de guanyar-se Erasme de Rotterdam, home erudit i molt provat amic meu, que, amb tota consideració per als altres, em sembla que és l'únic que podria forjar aquell gran caràcter en un vailet de tan grans esperances»[24]. És altament sorprenent que al 1514 En Vives ja tracti Erasme d'amic –de «molt provat amic meu», per dir-ho textualment–, perquè cap biògraf no en recull cap relació ni cap coneixença tan primerenca.

De fet, la primera carta conservada d'En Vives signada a París és datada a l'abril d'aquell 1514[25]. La primera d'Erasme a En Vives és del 1519[26] i la primera d'En Vives a Erasme, del 4 de juny del 1520[27]. I, com ho exposa En Ricardo García de Villoslada, en parlar de la relació d'ambdós erudits: «Al 1514 ni s'havien vist ni consta de cap manera que s'haguessin escrit»[28]. I, en nota al peu, si bé reconeix que, tot i que «és cert que es pogueren veure, en passar ràpidament Erasme per París al 1511», acaba rubricant que «no és versemblant», car «certíssimament no s'havien conegut ni saludat»[29]. Per la qual cosa, i no podent interpretar res més, es veu forçat a admetre que «caldria creure que aquesta referència al seu amic Erasme fou interpolada posteriorment per En Vives mateix»[30], si bé no n'exposa cap raonament que miri de convèncer-nos, ni explica quina raó oculta va moure En Vives a interpolar una dada així.

D'acord amb En Marià Puigdollers, no va ser fins al 1519, que «a Lovaina En Vives conegué Erasme de Rotterdam»[31], per bé que En Foster Watson cregui que «es van trobar a Brussel·les al 1516-7»[32]. De fet, pel mateix Vives sabem que es va establir a Bruges al 1512, perquè a la dedicatòria del seu llibre L'assistència als pobres, datada a Bruges el 6 de gener del 1526, ens confirma que «sóc habitant d'aquesta ciutat des de fa catorze anys –si bé no pas de manera contínua–»[33]. Aquí va ser acollit per «la colònia valenciana que hi residia», de la qual va rebre tota mena de «facilitats i recomanacions»[34]. L'establiment d'En Vives a Bruges faria creure a l'Albert Lange que aquí coneixeria Erasme vers al 1514[35]. I del mateix parer era En Bonilla, per qui «Erasme residí a Flandes des dels primers mesos del 1514, i bé pogué ser conegut d'En Vives en aquesta època»[36]. Però, sense perdre un moment, En Bonilla i En Watson ho neguen sense miraments. I, així, mentre pel primer «si Erasme ja coneixia En Vives abans del 1516, és molt estrany que a les cartes a En Marco Laurino i a En Joan Fecino no faci cap esment de l'humanista valencià, quan dedica records a d'altres»[37], pel segon, «tenim un intent de demostrar que En Vives es trobà [a Bruges] amb Erasme al 1514. Això és improbable, car sabem els moviments d'Erasme, i no visità Bruges fins al juny del 1515, quan anava a Basilea»[38]. Amb tot, En Foster encara hi afegia que «naturalment, és possible que En Vives el veiés en aquesta ocasió, però si hagués estat així és curiós que ni En Vives ni Erasme no esmentessin la trobada»[39], puix «l'arxiver Vanden Bussche escriu que no hi ha cap record de la residència de Vives a Bruges abans de l'any 1514»[40]. A més a més, En Foster, després d'indicar-nos que, per bé que a les Epístoles d'Erasme del 1521 «el nom "Vives" ha estat canviat per "Pollio" que es troba a d'altres obres d'Erasme»[41], addueix que el primer cop que apareix el nom d'En Vives en un escrit d'Erasme és al 1519, en una edició anterior de les Epístoles, en una carta a Thomas More, i que «l'aparició del nom de Vives en el text del 1519 prova que Erasme conegué Vives en aquella data, molt probablement entre el 1516-17, com suggereix Mr. Allen»[42].

Per tant, si Erasme i Vives no s'havien vist ni saludat quan En Vives era a París, o a Bruges al 1514, com argüeixen els seus biògrafs, cal inferir que s'havien d'haver conegut i havien d'haver travat amistat abans. Però, és clar: abans d'aquesta data En Vives era a València, puix no seria fins al 1509 que en marxaria[43] i és en aquest mateix any que ja el trobem documentat a la capital francesa[44]. Llavors, és de còngrua deducció que la coneixença i l'amistat els havia de provenir d'Espanya, amb molt alta probabilitat de València. I, en resolució, no estaria gens errat En Vicenç Navarra quan va escriure –com ja hem llegit– que Erasme va fugir d'Espanya perquè hi corria un greu perill. Ara podem dir, mercès a les impagables paraules d'En Vives, que n'havia de marxar abans del 1509.

Jordi Bilbeny

Notes:

[1] Cf. EULÀLIA DURAN i JOSEP SOLERVICENS, Renaixement a la carta; Col·lecció Estudis-4, Departament de Filologia Catalana: Secció Literatura. Universitat de Barcelona – Eumo Editorial, Vic, 1996, p. 104.

[2] Ídem.

[3] MARCEL BATAILLON, Érasme et l'Espagne. Recherches sur l'histoire spirituelle du XVIe siècle; Librairie Droz, S.A.; Ginebra, 1998, p. 345.

[4] MARCEL BATAILLON, Erasmo y España. Estudios sobre la historia espiritual del siglo XVI; traducció d'Antonio Alatorre, Fondo de Cultura Económica, S.A. de C.V.; 5a reimpressió, Madrid, 1995, p. 317.

[5] Vg. «Carta de Vicenç Navarra a Alonso de Valdès. Barcelona, 23 d'octubre de 1528»; cf. EULÀLIA DURAN, «L'erasmisme als Països Catalans», Erasme i l'erasmisme; IV Seminari d'Aplicacions Didàctiques, Departament d'Història Moderna – Facultat de Filosofia i Lletres de Tarragona – Universitat de Barcelona, Barcelona, 1986, doc. V, p. 52.

[6] FRANCESC MAGRINYÀ, imeil personal, datat el 12 d'agost del 2015.

[7] FERMIN CABALLERO, «Noticias Biográficas y Literarias de Alonso y Juan de Valdés», Conquénses Ilustres; Tipográfica del Hospicio, Madrid, 1875, tom IV, «Apéndice de documentos», núm. 44, p. 398.

[8] MIQUEL BATLLORI, «Cenacles lul·lians i erasmistes a la Barcelona del Renaixement», De l'Humanisme i del Renaixement; a cura d'Eulàlia Duran i Josep Solervicens, Obra Completa, vol. V; Biblioteca d'Estudis i Investigacions-22, Eliseu Climent, Editor; València, 1995, p. 187.

[9] F. MAGRINYÀ, imeil personal citat.

[10] E. DURAN i J. SOLERVICENS, ob. cit., p. 104-105, nota 175.

[11] JOSÉ LUIS GONZALO SÁNCHEZ-MOLERO, «El erasmismo en España: la utopía de una Edad de Oro», Erasmo

en España. La recepción del Humanismo en el primer Renacimiento español; Sociedad Estatal para la Acción Cultural Exterior, Madrid, 2002, p. 103.

[12] M. BATLLORI, «Cenacles lul·lians i erasmistes a la Barcelona del Renaixement»; ob. cit., p. 187.

[13] J. L. GONZALO SÁNCHEZ-MOLERO, ob. cit., p. 103.

[14] PEP MAYOLAS, «Erasme de Rotterdam i Sant Jeroni de la Murtra», Institut Nova Història, 16-11-2017; https://www.inh.cat/articles/Erasme-de-Rotterdam-i-Sant-Jeroni-de-la-Murtra.

[15] Ídem.

[16] E. DURAN i J. SOLERVICENS, ob. cit., p. 105, nota 177.

[17] JOSEPH PÉREZ, «Erasmo y el erasmismo en tiempos de Carlos V», Encuentros en Flandes. Relaciones e intercambios hispanoflamencos a inicios de la Edad Moderna; a cura de Werner Thomas i Robert A. Verdonk, Leuven University Press – Fundación Duques de Soria, Lovaina i Soria, 2000, p. 219.

[18] JOSÉ LUIS ABELLÁN, El erasmismo español; Colección Austral-559, Espasa Calpe, S.A.; tercera edició, Madrid, 2005, p. 130.

[19] Ídem.

[20] Vg. «Respuesta del Emperadór a Erasmo: trasladada del latín en romanze», dins LUIS DE USÓZ I RIO, Ziento i diez consideraziones de Juán de Valdés; Reformistas Españoles, tom XVIII, a casa de G. A. Claro del Bosque, Londres, 1863, «Apéndize», p. 566.

[21] J. L. ABELLÁN, ob. cit., p. 95.

[22] Cf. E. DURAN i J. SOLERVICENS, ob. cit., p. 103, nota s/n.

[23] LORENZO RIBER, Obras Completas de Juan Luis Vives; primera traducció castellana íntegra i directa, amb comentaris, notes i un assaig biobibliogràfic de Lorenzo Riber; M. Aguilar, Editor; Madrid, 1947, Tom Primer, p. 259.

[24] Ídem, p. 275.

[25] J. L. VIVES, Epistolario; edició de José Jiménez Delgado, Biblioteca de la Literatura y el Pensamiento Hispánicos-37; Editora Nacional, Madrid, 1978, carta 1, p. 107.

[26] Ídem, carta 17, p. 148.

[27] Ídem, carta 27, p. 194.

[28] RICARDO G. VILLOSLADA, «Luis Vives y Erasmo. Cotejo de dos almas»; Humanidades, vol. V, núm. 10 (1953), p. 162.

[29] Ídem, p. 162, nota 3.

[30] Ídem, p. 162.

[31] MARIANO PUIGDOLLERS OLIVER, La filosofía española de Luis Vives; Colección Pro Ecclesia et Patria-17, Editorial Labor, S.A.; Barcelona, 1940, p. 92.

[32] FOSTER WATSON, Les relacions de Joan Lluís Vives amb els anglesos i amb l'Anglaterra; traducció de Joan Palau Vera, Institut d'Estudis Catalans, Biblioteca Filosòfica, vol. I, Barcelona, 1918, p. 2, nota 1.

[33] JOAN LLUÍS VIVES, L'assistència als pobres. De subventione Pauperum; text bilingüe llatí-català, traducció i edició a cura de Joan Tello i Brugal, Els clàssics de l'Índex-07, Llibres de l'Índex, Barcelona, 2009, p. 111.

[34] M. PUIGDOLLERS OLIVER, ob. cit., p. 83.

[35] Cf. FOSTER WATSON, «Introduction», Vives: On education. A translation of the Tradendis Disciplinis of Juan Luis Vives; Cambridge University Press, Cambridge, 1913, p. lxviii i Les relacions de Joan Lluís Vives amb els anglesos I l'Anglaterra; ob. cit., p. 8-9.

[36] ADOLFO BONILLA Y SAN MARTÍN, Luis Vives y la Filosofía del Renacimiento; Nueva Biblioteca Filosófica-XXXII, Imp. de L. Rubio, Madrid, 1929, vol. I, «El hombre y la época», p. 68.

[37] A. BONILLA Y SAN MARTÍN, Luis Vives y la Filosofía del Renacimiento; Nueva Biblioteca Filosófica-XXXIV, vol. III, «Notas. Apéndices. Bibliografía», p. 31, nota 50.

[38] F. WATSON, «Introduction», ob. cit., p. lxviii.

[39] Ídem.

[40] F. WATSON, Les relacions de Joan Lluís Vives amb els anglesos i amb l'Anglaterra; ob. cit., p. 9.

[41] Ídem, p. 17, nota 2.

[42] Ídem.

[43] Cf. ENRIQUE GONZÁLEZ GONZÁLEZ, «Juan Luis Vives. Works and days», A companion to Juan Luis Vives; edició a cura de Charles Fantazzi, Brill, Leiden i Boston, 2008, p. 31.

[44] Cf. LORENZO RIBER, «Juan Luis Vives, Valenciano», Obras Completas de Juan Luis Vives; ob. cit., Tom Primer, p. 26 i M. PUIGDOLLERS OLIVER, ob. cit., p. 70.